

تأثیر آموزش «تفکر در نعمت و قدرت الهی» بر زنگارزدایی فطرت در دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان

فاطمه طباطبایی^۱
محبوبه چین‌آوه^۲

چکیده

هدف: هدف پژوهش حاضر، شناسایی میزان تأثیر «تفکر در قدرت و نعمت الهی» بر زنگارزدایی فطرت الهی و ارتقای معنوی دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان بود. **روش:** در این پژوهش، از طرح پیش‌آزمون-پس‌آزمون با گروه کنترل استفاده شد. نمونه شامل ۱۰۳ دانشجو (۷۳ نفر گروه آزمایش و ۳۰ نفر گروه کنترل) بود. مداخله مبتنی بر تفکر هر هفته قبل از آموزش کلاسی طی ۱۲ جلسه اجرا و به مدت ۱۰ دقیقه تفکر در نعمت و قدرت پروردگار در برنامه روزانه دانشجویان گروه آزمایش گنجانده شد. **یافته‌ها:** تجزیه و تحلیل آماری داده‌ها از طریق تحلیل کوواریانس، نشان داد که بین میانگین نمره‌های پس‌آزمون زنگارزدایی فطرت گروه آزمایش و کنترل، تفاوت معناداری وجود دارد؛ به نحوی که مداخله آموزشی «تفکر در قدرت و نعمت الهی» می‌تواند در زنگارزدایی فطرت و ارتقای معنویت تأثیرگذار باشد. **نتیجه‌گیری:** نتایج پژوهش حاضر نشان داد با وجود اینکه فطرت آدمی بر وجوب تعظیم عظیم، احترام حاضر و شکر منعم مفطور است، ولی زنگار فطرت این امور را کم‌رنگ یا انسان را در انتخاب مصداق آن به خطا می‌کشاند که انسان با تفکر در عالم هستی می‌تواند آن را بزدايد تا ایمان پایدار، عمل صالح، صفات حمیده و اعتقادات صحیح نمود یابد.

واژگان کلیدی: تفکر، نعمت، قدرت، ایمان، عمل صالح.

◆ دریافت مقاله: ۹۲/۱۰/۲۶؛ تصویب نهایی: ۹۳/۰۳/۰۲.

۱. دکترای فقه و مبانی حقوق اسلام؛ استادیار دانشگاه شهید باهنر کرمان (نویسنده مسئول) / آدرس: کرمان، دانشگاه شهید باهنر، دانشکده حقوق و الهیات، گروه الهیات / [Email: fatabatabaee@yahoo.com](mailto:fatabatabaee@yahoo.com)
۲. دکترای روان‌شناسی مشاوره؛ استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد ارسنجان.

الف) مقدمه

از آنجا که پروردگار هستی، خویشتن را «رب» (حمد: ۱) نامیده، برای تربیت و اصلاحگری اشرف مخلوقات، تمام آنچه به آن محتاج است، سخاوتمندانه و بی‌منت در اختیار وی قرار داده است (طه: ۵۰). «فطرت» (بقره: ۳۱) را که همان بینش شهودی انسان به هستی محض و گرایش آگاهانه و کشش شاهدانه و پرستش خاضعانه نسبت به حضرت حق است (جواد آملی، ۱۳۸۴، ج ۱۲: ۲۵)، به او مرحمت نمود، «صفات الهی» (بقره: ۳۱) را به آدم آموخت و «عقل» (حدید: ۱۷) را چراغ راهش ساخت تا از فروغ آن راه یابد. «اختیار» (انسان: ۳) را پیش رویش نهاد تا مختارانه و عاشقانه در مسیر ترقی و کمال پیش تازد و نیز «قرآن» (نمل: ۲) و «انسان کامل» را به عنوان الگو و راهنما قرار داد (احزاب: ۲۱) و اطاعت از خود و رسولش را در کنار اطاعت «ائمه معصومین (ع)» نهاد (نساء: ۵۹) تا در رودخانه رشد و تعالی به مدد رهنما به سرعت شنا کند و خویش را به هدف کمالی و غایی خویش که رسیدن به مقام خلیفه‌اللهی (بقره: ۳۰)، قرب الهی (انشقاق: ۶) و متنعم شدن به نعمات بی‌منتهاست (هود: ۱۱۹-۱۱۸) برساند.

در آموزه‌های اسلامی برای رسیدن انسان به این هدف، بر امر تفکر و تدبّر در «قرآن» و «هستی»، به عنوان عامل تربیتی و بازدارندگی از نافرمانی پروردگار سفارش زیادی شده است (ص: ۲۹؛ نهج‌البلاغه: ۱۷۶). همچنین تفکر در سیره بزرگان و عرفا در مسیر سیر و سلوک الی‌الله جایگاه عظمایی به خود اختصاص داده است و بزرگانی همچون: ملا احمد نراقی در کتاب اخلاقی «معراج السعاده» و امام خمینی (ره) در کتاب «اربعین حدیث»، به جایگاه تفکر اشاره کرده‌اند؛ زیرا «فکر» که همان اندیشه و بررسی علل و اسباب و خصوصیات یک چیزی است در مسیر تربیتی، بر فطرت انسان که خداشناسی به طور اجمال و نهفته روح و روان انسانی است (حسینی همدانی، ۱۴۰۴، ج ۱۲: ۴۱۹) و مفطور بر اموری همچون: وجوب تعظیم عظیم، احترام حاضر، شکر منعم (امام خمینی، ۱۳۸۳: ۱۱-۱۰)، حمد محمود، تکریم صاحب کمال، تجلیل صاحب جمال و غیر آن است، تأثیر می‌گذارد؛ چرا که در گذر ایام، در اثر غفلت، گناه، اخلاق ذمیمه و اعتقادات باطله، بر فطرت الهی زنگار می‌نشیند و این امور فطری، کم‌رنگ و گاه رنگ می‌بازند. بنابر این، تفکر مداوم در قدرت و نعمت حق تعالی می‌تواند به عنوان مؤثرترین و سهل‌ترین طرق زدودن این زنگار معرفی شود که متری در اثر آن، مصداق صحیح کمال را می‌یابد و با تمام وجود بر وجوب تعظیم و عبادت پروردگار اذعان می‌دارد. بجاست برای داشتن دانشگاه اسلامی، این شیوه اساسی تربیتی در برنامه روزانه دانشجویان گنجانده شود تا ایمان و عمل صالح به صورت خودجوش به مرحله ظهور و بروز برسد؛ زیرا تفکر مثبت که از نگرش خوش‌بینانه به جهان هستی منشأ می‌گیرد، نقش مهمی در بروز رفتارهای بهتر و هدفمندتر در انسان داشته، زمینه موفقیت او را فراهم می‌سازد. (توانایی، ۱۳۸۹)

اما گویی در روشهای تربیتی اسلامی، به طور عملی آموزش تفکر و کم و کیف آن به وضوح قابل رؤیت نیست و در حد شعار به آن بسنده شده است و از تأثیر معجزه‌آسای آن غفلت کرده‌اند. در این مقاله

تأثیر آموزش «تفکر در نعمت و قدرت الهی» بر زنگارزدایی ... ۴۲۵

سعی بر این است که تأثیر آموزش «تفکر در نعمت و قدرت خداوند تبارک و تعالی» بر زنگارزدایی فطرت که برگرفته از آموزه‌های دینی است، بر روی دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان بررسی شود.

پژوهش حاضر به دنبال تبیین فرضیه‌های تحقیقاتی ذیل است:

۱. گروه آزمایشی پس از دریافت آموزش تفکر در نعمت و قدرت الهی در زوده شدن زنگار

فطرت و رشد معنوی با گروه کنترل، تفاوت معنادار دارد.

۲. گروه آزمایشی در پیش‌آزمون و پس‌آزمون از نظر انتخاب مصداق امور فطری و رشد معنوی،

تفاوت معنادار دارد.

ب) روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع طرح آزمایشی پیش‌آزمون-پس‌آزمون و پیگیری با گروه کنترل بود. شرکت‌کنندگان در این پژوهش دانشجویان دختر دانشگاه شهید باهنر کرمان بودند که در درس معارف اسلامی نیمسال اول تحصیلی ۹۳-۹۲ ثبت‌نام کرده بودند. یک گروه از آنها در معرض مداخله آموزشی مبتنی بر تفکر در قدرت و نعمت خداوند متعال قرار گرفتند (گروه آزمایش). یک گروه نیز به عنوان گروه کنترل در نظر گرفته شدند. مداخله تفکر طی سه ماه در گروه آزمایش و قبل از تدریس طی ۱۲ جلسه انجام شد. مداخله مبتنی بر آموزش تفکر در قدرت و نعمت الهی به عنوان متغیر مستقل برای گروه آزمایش اعمال شد و تأثیر آن بر زنگارزدایی فطرت به عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شد. برای هر دو گروه، پیش‌آزمون و سپس بعد از سه ماه اعمال مداخله پس‌آزمون اجرا شد.

۱. جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری شامل کلیه دانشجویان دختر دانشگاه شهید باهنر کرمان بودند که در درس معارف اسلامی نیمسال اول تحصیلی ۹۳-۹۲ ثبت‌نام کرده بودند. سه کلاس به صورت تصادفی از بین شش کلاسی که برای درس معارف اسلامی ثبت‌نام شده بودند، انتخاب و سپس به صورت تصادفی دو کلاس به عنوان گروه آزمایش و یک کلاس گروه انتخاب شدند. تعداد گروه آزمایش، ۷۳ نفر با میانگین سنی ۲۱/۱۹ و تعداد گروه کنترل، ۳۰ نفر با میانگین سنی ۲۰/۰۹ با دامنه‌ای از ۱۹ تا ۲۴ سال برای هر دو گروه بود.

۲. ابزار پژوهش

الف) پرسشنامه زنگارزدایی فطرت: این پرسشنامه با استفاده از آموزه‌های شریعت اسلامی تنظیم

شده است. پرسشنامه مذکور دارای ۱۸ سؤال است که بخش اول سؤالات، فطری بودن (شمس: ۷-۸؛ روم: ۳۰)

۴۲۶ ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی ۶۰

و جوب تعظیم عظیم، احترام حاضر و شکر منعم (امام خمینی، ۱۳۸۳: ۱۱-۱۰)، حمد محمود، تکریم صاحب کمال، تجلیل صاحب جمال و... را نشان می‌دهد و بخش دوم سؤالها مشعر بر آن است که انسان در گذر ایام با زنگار گرفتن فطرتش بر اثر غفلت و گناه، در یافتن مصداق واقعی این امور فطری به بیراهه می‌رود. پرسشنامه پس از طراحی، توسط بعضی از اساتید معارف اسلامی، اعتباریابی محتوایی و در یک گروه ۱۰۰ نفری اجرا شد که پایایی آن از طریق همسانی درونی و به روش آلفای کرونباخ، ۸۷/ به دست آمد.

ب) مداخله آموزشی تفکر در قدرت و نعمت خداوند به شیوه گروهی: آموزش کمیت و کیفیت تفکر با توجه به آموزه‌های دینی برگرفته از قرآن و نهج البلاغه و سیره معصومین (ع) تحقق یافت. در این راستا به دانشجویان آموزش داده شد که روزی ۱۰ دقیقه در نعمتهای خداوند متعال، از زمان تولد تا کنون که به آنها ارزانی شده است، نیک بیندیشند و همچنین ۱۰ دقیقه در عالم هستی، آفرینش آسمان و زمین و آنچه بین این دو است و خلقت خود، نگاه، اعمال نظر، اندیشه، تأمل و تدبیر کنند تا واقعیتها، عبرتها، علل، اسباب و خصوصیات آن را دریابند و به درک، فهم، بصیرت و معرفت دست یابند. در تبیین چگونگی تفکر، از مضامین توحید مفضل استفاده شد. (مفضل بن عمر، ۱۳۷۹)

ج) روش تحلیل داده‌ها

برای تحلیل داده‌ها در سطح آمار توصیفی، از میانگین و انحراف استاندارد؛ در سطح آمار استنباطی، از تحلیل کوواریانس برای مقایسه میانگین گروهها با کنترل نمره پیش‌آزمون و سن به عنوان متغیر کننده و از آزمون تی وابسته برای مقایسه میانگین پیش‌آزمون و پس‌آزمون گروه آزمایش استفاده شد.

ملاحظات اخلاقی: ابتدا برای دانشجویان، هدف از اجرای پژوهش تشریح و به آنان اطمینان داده شد که کلیه اطلاعات به صورت محرمانه خواهد بود و آنان برای تکمیل پرسشنامه‌ها و انجام مداخلات آموزشی کاملاً مخیر می‌باشند.

د) یافته‌های پژوهش

در جدول ۱، میانگین و انحراف استاندارد میزان زنگارزدایی فطرت در پیش‌آزمون و پس‌آزمون در گروه آزمایشی و گروه کنترل ارائه شده است.

تأثیر آموزش «تفکر در نعمت و قدرت الهی» بر زنگارزدایی ... ۴۲۷

جدول ۱: میانگین و انحراف استاندارد زنگارزدایی فطرت در پیش‌آزمون و پس‌آزمون در دو گروه

انحراف استاندارد	میانگین	تعداد		
۶/۳۱	۵۵/۴۲	۷۳	پیش‌آزمون	گروه آزمایش
۴/۲۶	۶۲/۱۳	۷۳	پس‌آزمون	
۵/۲۷	۵۶/۹۰	۳۰	پیش‌آزمون	گروه کنترل
۴/۸۵	۵۸/۴۶	۳۰	پس‌آزمون	

برای بررسی این فرضیه که زنگارزدایی در گروه آزمایش تنها به واسطه آموزشهای انجام شده تغییر یافته یا اینکه از عوامل مداخله‌گر دیگری همچون: سن و نمره اولیه پیش‌آزمون ایشان نیز متأثر بوده، از آزمون تحلیل کوواریانس استفاده شده است. این آزمون دارای پیش‌فرض برابری واریانس گروههاست. برای تعیین برابری واریانس‌ها از آزمون F استفاده شد که نتیجه آن در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲: نتیجه آزمون لوین پیش‌فرض برابری واریانس‌های نمرات مقیاس زنگارزدایی در پس‌آزمون دو گروه

مقدار F	درجه آزادی اول	درجه آزادی دوم	سطح معناداری
۱/۱۸	۱	۱۰۱	۰/۲۸۶

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، مقدار $F=1/18$ است که با $(df=1 و 101)$ معنادار نشده است $(p=0/28)$. بنابراین، نتیجه گرفته می‌شود که بین میزان واریانس نمرات مقیاس زنگارزدایی گروه آزمایش و کنترل در پس‌آزمون تفاوت معنادار وجود ندارد و این پیش‌فرض رعایت شده است. بنابراین، به بررسی واریانس و میانگین مجدورات نمرات، با کنترل متغیرهای پیش‌آزمون و سن پرداخته شد. نتایج این بررسی در جدول ۳ آمده است.

جدول ۳: نتایج تحلیل کوواریانس در نمره پس‌آزمون مقیاس زنگارزدایی در دو گروه آزمایش و کنترل

منابع تغییر	مجموع مجدورات	درجه آزادی	میانگین مجدورات	مقدار F	سطح معناداری
گروه	۴۵۹/۷۵	۱	۴۵۹/۷۵	۲۶/۷۶	۰/۰۰۰
سن	۰/۵۹	۱	۰/۵۹	۰/۰۳	۰/۸۵۲
پیش‌آزمون	۲۸۸/۸۷	۱	۲۸۸/۸۷	۱۶/۸۱	۰/۰۰۰
کل	۳۸۶۳۹۴/۰۰	۱۰۳			

همان گونه که در جدول ۳ مشاهده می‌شود، مقدار F متغیر مستقل (که همان آموزش تفکر است) در ایجاد تغییر در سطح نمره زنگارزدایی گروه آزمایشی مؤثر بوده که برابر با ۴۵۹/۷۵۹ است. این مقدار از نظر آماری در سطح ۰/۰۰۰۱ معنادار است. بنابر این، نتیجه گرفته می‌شود که بین میزان نمرات مقیاس زنگارزدایی در پس‌آزمون پس از حذف تأثیر متغیر سن آزمودنی‌ها و نمره پیش‌آزمون، همچنان تفاوت معنادار وجود دارد. این تفاوت در جهت بالاتر بودن نمره میانگین گروه آزمایش است. بر این اساس، این فرضیه مورد تأیید قرار می‌گیرد. بدین ترتیب، اجرای فرایند آموزشی مورد بحث، تأثیر مؤثری بر روند زنگارزدایی فطرت گروه آزمایش داشته است.

جدول ۴: نتایج آزمون t گروه‌های وابسته برای مقایسه میانگین نمرات پیش‌آزمون و پس‌آزمون مقیاس زنگارزدایی در گروه آزمایش

	میانگین	df	T	P
پیش‌آزمون	۵۵/۴۲	۷۲	۴/۵۶	/۰۰۱
پس‌آزمون	۶۵/۶۴			

جدول ۴، نتیجه آزمون تی وابسته تأثیر آموزش تفکر در نعمات و قدرت الهی بر زنگارزدایی فطرت گروه آزمایشی را نشان می‌دهد. بر اساس جدول، میانگین نمرات گروه آزمایش در پس‌آزمون مقیاس زنگارزدایی فطرت به طور معناداری بالاتر از میانگین نمرات در پیش‌آزمون است ($t = 4/56$ و $P < 0/001$). این نتیجه نمایانگر تأثیر مثبت آموزش تفکر بر زنگارزدایی فطرت و رشد معنوی گروه آزمایش است.

هـ) بحث و نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش، بررسی کارایی مدل آموزشی تفکر در قدرت و نعمت خداوند بر زنگارزدایی فطرت و رشد معنوی در دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان و در نتیجه، نزدیک شدن به دانشگاه اسلامی بود. بعضی مطالعات نشان داده که آموزش معنویت موجب بهبود مؤلفه‌های کیفیت زندگی در دانش‌آموزان می‌شود (موحدی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۲). اما یافته‌های این مطالعه نشان داد که هر چند هر دو گروه در معرض مداخله آموزشی مبتنی بر معنویت طبق سرفصل کتاب تفسیر موضوعی قرآن کریم از دروس معارف اسلامی دانشگاه قرار گرفتند، ولی آموزش تفکر در قدرت و نعمت خداوند متعال در گروه آزمایش، تأثیر بسزایی در زنگارزدایی فطرت الهی، ظهور و ارتقای ایمان پایدار، عمل صالح، صفات حمیده و اعتقادات صحیح انسان دارد. این یافته‌ها با قرآن (بقره: ۷۳، ۲۴۳؛ آل عمران: ۱۹۱؛ ص: ۲۹؛ روم: ۵۰ ...) و کلام معصومین (ع) همسو است. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱: ۱۷۹؛ ج ۵: ۹۵؛ ج ۸۹؛ ج ۳: ۱۵۳، ۱۶۳؛ ج ۹۲: ۴۵۵؛ نهج البلاغه: ۱۷۶)

تأثیر آموزش «تفکر در نعمت و قدرت الهی» بر زنگارزدایی ... ❖ ۴۲۹

«فکر» در لغت به معنای اندیشه، تأمل، اعمال نظر و تدبّر برای به دست آوردن واقعیتها و عبرتهاست (فرشی، ۱۳۷۱، ج ۵: ۱۹۹) و در اصطلاح، بیشتر به بررسی علل و اسباب و خصوصیات چیزی گفته می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۴: ۲۸). در سراسر شریعت الهی، سفارش اکید پیرامون تفکر و تدبّر در قرآن کریم که از قرائت شروع و با فهم عمیق ادامه یافته و به عمل ختم می‌شود (نقی پورفر، ۱۳۸۱: ۳۷۵) و خلقت الهی و آثار رحمت پروردگار صورت پذیرفته است (بقره: ۷۳، ۲۴۳؛ آل عمران: ۱۹۱؛ ص: ۲۹؛ روم: ۵۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۵: ۹۵؛ ج ۸۹: ۳؛ ج ۱۵۳: ۱۶۳؛ ج ۹۲: ۴۵۵...) و خداوند تبارک و تعالی در جای جای قرآن و به شیوه‌های گوناگون انسان را به طور عام (حشر: ۲۱؛ روم: ۸) و مؤمنین را به طور خاص (آل عمران: ۱۹۱) دعوت به دقت نظر در قرآن، آفاق و انفس کرده است. خداوند تبارک و تعالی از انسان انتظار دارد که در قرآن کریم، عالم هستی، آفرینش آسمان و زمین و آنچه بین این دو است و به خصوص در خلقت خود، نگاه، اندیشه، تأمل و تدبّر کند تا واقعیتها، عبرتها، علل، اسباب و خصوصیات آن را دریابد و به درک، فهم، بصیرت و معرفت دست یابد.

تفکر و تعقل، ملاک شرافت و علو مقام انسان بر دیگر مخلوقات و اول شرط مجاهده با نفس و حرکت به جانب حق تعالی است (امام خمینی، ۱۳۸۳: ۶). تفکر در عجایب صنع الهی، شرافت آن امری است که بر هر کسی ظاهر است؛ زیرا تفکر در آنها عبارت است از اینکه انسان از راه دل در آیات آفاق و انفس سیر کند، از آنها پی به آفریننده‌اش ببرد، او را بشناسد، قدرت شامله و عظمت کامله او را بداند. شکی نیست که غرض از خلقت انسان، نیست مگر همین و از برای احدی ترقی از پستی نقصان، به اوج کمال ممکن نیست مگر به تفکر و این سرکلید خزائن اسرار الهی است. گوش هوش به واسطه آن شنوا و دیده عبرت‌بین از آن بینا و مرغ دل را پرواز به آشیان قدس به این بال و پر میسر می‌شود و مسافرت به وطن حقیقی به واسطه این مرکب متصور است. ظلمت جهل توسط آن زایل و نور علم به آن حاصل می‌شود (نراقی، ۱۳۸۰: ۱۳۸-۱۳۹). در شریعت الهی تبیین شده است که تفکر و تدبّر در خلقت عظیم پروردگار و نعمتهای بی‌منتهای او، چراغ راه و عامل هدایت بشر است (تمیمی آمدی، ۱۳۸۱: ۷۱) و عقل را روشن می‌سازد (همان: ۷۳). طولانی فکر کردن، عاقبتها را محمود و فساد کارها را جبران می‌کند. تفکر و تعقل، مایه زندگی دل شخص با بصیرت است؛ چنان که رونده در تاریکی که به وسیله نور گام برمی‌دارد به خوبی رهایی یافته و اندکی، در راه درنگ کند. (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۱: ۳۳)

فکر کردن، برترین عبادت است که همتایی ندارد (تمیمی آمدی، ۱۳۸۱: ۷۱؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱: ۸۸) و ساعتی کوتاه فکر کردن، بهتر از عبادت دراز است (تمیمی آمدی، ۱۳۸۱: ۷۲)؛ زیرا هدف از عبادت، رسیدن به مرحله شناخت پروردگار، پی بردن به هدف آفرینش، یافتن جایگاه بشر در دایره هستی و دست یافتن به نتایج عالیّه آن است. بنابراین، با تفکر، تدبّر و تعمق، بهترین شناخت و معرفت برای انسان حاصل می‌شود، که اثر

۴۳۰ ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی ۶۰

آن از عبادت ظاهری فاقد شناخت، به مراتب بیشتر و باقی تر و با ثبات تر است. معرفتی که از طریق تفکر حاصل می‌شود، از آنجا که مطابق فطرت الهی انسان است، عمیق و ماندگار است؛ سستی و تزلزل در آن راه ندارد و به ایمانی محکم و ماندگار تبدیل می‌شود که در رفتار و کردار آدمی بروز می‌نماید و بهترین عبادت همواره اندیشیدن در باره خدا و قدرت اوست (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۳: ۹۱)؛ بنابراین، با تفکر و تعقل در آیات و نشانه‌های خلقتش، علم و ایمان به او در کوتاه‌مدت رو به فزونی می‌نهد (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱: ۱۷۹). همچنین این علم و معرفت به ثبوت می‌رسد؛ به طوری که تزلزلی در معارف حاصل نشود (همان، ج ۳: ۵۵) و شناخت نعمتهای او و تفکر در آن انسان را از ارتکاب معصیت پروردگار بازمی‌دارد (مفضل بن عمر، ۱۳۷۹: ۶۶). در مرحله عالی‌تفکر در هستی، درسها، رازها، عبرتها، شگفتی‌ها و علوم نهفته و ناشناخته آن برای انسان رخ برمی‌تابد و مجهولات معلوم شده و هستی با او مأنوس و دوست می‌شود و اسرار نهفته خود را برای دوست و رفیق خویش برملا می‌سازد و از بیان اسرار و علومش ابایی نخواهد داشت. دستیابی به این سطح از معنویت برای هر کسی حاصل نمی‌شود.

گفتنی است در نظرسنجی انتهای ترم، تمام گروه آزمایش، بدون استثنا اذعان به تحصیل تحول مثبت و رشد معنوی مطابق با احادیث مذکور داشتند و تفکر در نعمت و قدرت پروردگار را بهترین راهکار برای افزایش یا حتی ایجاد ایمان و عمل صالح در خویش دانستند.

در شریعت الهی، علت واقعی انحراف انسان، عدم تفکر و تدبّر در قرآن و قدرت و نعمت الهی است. قرآن متذکر شده است که کافران و منحرفان، در آیات آن تدبّر نمی‌کنند تا حقیقت را دریابند و دلیل عدم تفکر را وجود قفل‌هایی نهاده شده بر دل‌های آنان می‌داند (محمد: ۲۴). همچنین تأکید می‌شود که اگر مردم در عظمت قدرت و بزرگی نعمت حق اندیشه می‌کردند، به راه مستقیم بازمی‌گشتند و از عذاب سوزان می‌ترسیدند؛ اما دل‌ها بیمار و دیده‌ها عینناک است (نهج‌البلاغه: ۱۷۶) و دیده عینناک و قلب بیمار را نیز مانع اساسی بر سر راه تفکر در آفاق و انفس دانسته است (همان)، در نتیجه، یا در قرآن، این برنامه هدایت الهی و این نسخه کامل شفابخش، تدبّر نمی‌کنند یا اگر تدبّر می‌کنند بر اثر هواپرستی و اعمالی که از قبل انجام داده، قفلها بر دل‌های آنهاست؛ به گونه‌ای که هیچ حقیقتی در آن نفوذ نمی‌کند: به طوری که دل‌ها در اثر هواپرستی سخت شد، همچون سنگ! یا سخت‌تر! چرا که پاره‌ای از سنگها می‌شکافد و از آنها نهرها جاری می‌شود و پاره‌ای از آنها شکاف برمی‌دارد و آب از آن تراوش می‌کند و پاره‌ای از خوف خدا به زیر می‌افتد! ولی قلب بعضی نه تنها متذکر نمی‌شود، بلکه راه عناد و مبارزه را نیز در پیش می‌گیرد. (بقره: ۷۴)

تأثیر آموزش «تفکر در نعمت و قدرت الهی» بر زنگارزدایی ... ❖ ۴۳۱

انسان دارای فطرتی مخصوص به خود است که او را به سنت خاص زندگی و راه معینی که منتهی به هدف و غایتی خاص می‌شود، هدایت می‌کند؛ راهی که جز آن راه را نمی‌تواند پیش گیرد. «فطرت» در اصل از ماده «فطر» (بر وزن بذر) به معنی شکافتن چیزی از طول است (راغب، ۱۴۱۲، ج ۱: ۶۴۰) و در این گونه موارد به معنی خلقت به کار می‌رود. گویی به هنگام آفرینش موجودات، پرده عدم شکافته می‌شود و آنها آشکار می‌شوند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۶: ۴۱۹). «فطرت» در معارف اسلامی، بینش شهودی انسان به هستی محض و گرایش آگاهانه و کشش شاهدانه و پرستش خاضعانه نسبت به حضرت اوست. نحوه خاصی از آفرینش است که حقیقت آدمی به آن نحو سرشته شده و جان انسانی به آن شیوه خلق شده است (جوادی آملی، ۱۳۸۴، ج ۱۲: ۲۵) و مانند سایر انواع مخلوقات، مفسور به فطرت خاصی است که او را به سوی اکمال و رفع حوائجش هدایت کرده و شر و خیر به او الهام شده است (شمس: ۷-۸) و خداوند تبارک و تعالی انسان را دعوت می‌کند که روی خود را متوجه آیین پاک و خالص پروردگار کند؛ چرا که «این فطرتی است که خداوند انسانها را بر آن آفریده، دگرگونی در آفرینش خدا نیست (روم: ۳۰). انسان که در این نشئه زندگی می‌کند، نوع واحدی است که سودها و زیانهایش نسبت به بنیه و ساختمانی که از روح و بدن دارد سود و زیان مشترکی است که در افراد مختلف اختلاف پیدا نمی‌کند. پس انسان از این جهت که انسان است، بیش از یک سعادت و یک شقاوت ندارد و چون چنین است، لازم است که در مرحله عمل تنها یک سنت ثابت برایش مقرر شود و هادی واحد او را به آن هدف ثابت هدایت فرماید. و باید این هادی همان فطرت و نوع خلقت باشد که تبدیل و دگرگونی در آن راه ندارد. (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۶: ۱۷۹)

این سرشت انسانی مفسور به خداشناسی، دینداری، کمال‌جویی، زیباطلبی، حب بقا، بیزاری از نقص و ... است و از نخستین روزی که انسان قدم به عالم هستی می‌گذارد این نور الهی در درون جان او شعله می‌کشد. آنچه در شرع وارد شده است، ریشه‌ای در فطرت دارد و آنچه در تکوین و نهاد آدمی است، مکملی برای قوانین شرع خواهد بود که گاه این بعد مذهبی را سرچشمه ابعاد سه‌گانه دیگر؛ یعنی «راستی» (علم) و «نیکویی» و «زیبایی» دانسته‌اند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۶: ۴۲۵)

خداوند موجودات را به نحوی آفریده و ترکیب و صورت‌بندی کرده که بر وجود صانعی توانا، دانا، حی، قیوم، قدیم و یگانه‌ای که به هیچ چیز شبیه نبوده و چیزی همانند او نیست، دلالت دارد (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۸: ۴۷۵). فطرت او مفسور است بر اینکه عالم وجود را خالق است واجب‌الوجود و صاحب جمال و کمال و هر چه لباس هستی بر تن کرده، وجودش وابسته به اوست. فطرت آدمی مخمر است بر اینکه تعظیم عظیم،

۴۳۲ ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی ۶۰

احترام حاضر، شکر منعم (امام خمینی، ۱۳۸۳: ۱۱-۱۰)، حمد محمود، تکریم صاحب کمال، تجلیل صاحب جمال و... واجب است.

در این راستا برای تأیید مطالب مذکور، سؤالات اولیه پیش‌آزمون و پس‌آزمون، فطری بودن این امور را به اثبات رساند؛ زیرا مقایسه پاسخهای گروه آزمایش و کنترل در پیش‌آزمون و پس‌آزمون، به هم نزدیک بود که نتیجه، مشعر است بر اینکه خداوند رحمان، فطرت پاک الهی را برای انسان سرشته؛ فطرتی که مخمّر بر اموری است که عامل ترقی و سعادت انسان است و باید اذعان کرد در صورتی که فطرت الهی انسان دست نخورده باقی بماند و او همگام با دین و پیامبر زمان خویش طی طریق کند، به سلامت مسیر تعالی را خواهد پیمود و به هدف غایی خویش که سعادت و رستگاری است خواهد رسید و اگر زنگار غفلت، جهل، معاصی و خطا بر آن بنشیند و او را از اصل الهی خویش دور سازد، در انتخاب مصداق واقعی این امور فطری به خطا خواهد رفت؛ به طوری که مصداق عظیم را در بزرگان دنیا و حاضر را در حضار دنیا و منعم را در منعمان دنیا و صاحب جمال و کمال را در محمودهای عالم دنیا و سعادت را در رسیدن به سعادهای مادی دنبال خواهد کرد. بنابر این، در دام بلا گرفتار و از سعادت و رستگاری واقعی فاصله می‌گیرد و این مطلب در بخش دوم سؤالات در مرحله پیش‌آزمون در هر دو گروه تأیید شد.

۱- بعد از آموزش تفکر در گروه آزمایش، تحلیل داده‌ها با استفاده از آزمون تی، نشان داد که بین میانگین نمره‌های پس‌آزمون گروه آزمایش و کنترل، با توجه به آموزش معنویت مشترک، بین دو گروه تفاوت معناداری وجود دارد که این در اثر تفکر در عالم هستی حاصل شده است؛ زیرا انسان با تفکر در نعمت و قدرت الهی به قدرت، عظمت، حضور، انعام، اکرام و صفات جمال و کمال الهی پی می‌برد؛ چرا که بهترین راه خداشناسی، تفکر در آفرینش خود و جهان است (قرآنی، ۱۳۸۳، ج ۱: ۸۴). در اثر این تدبیر و تفکر مداوم در قدرت و آیات الهی و همچنین نعمتهای بی‌منتهای پروردگار، زنگار فطرت الهی او برطرف شده و مصداق صحیح کمال و سعادت را خواهد یافت و او را با تمام وجود و از اعماق قلب متذکر این مطلب می‌نماید که تعظیم پروردگار عظیم، شکر خداوند نعمت‌دهنده، احترام پروردگاری که حاضر و ناظر بر مخلوقاتش است، تکریم، تسبیح و تمجید صاحب جمال و کمال واجب است و او باید در مقابل عظیم، قدیر، منعم و محمود علی‌الاطلاق سر عبودیت و تسلیم فرود آورد. بدین ترتیب، بینش، معرفت، علم، ایمان، یقین، عشق به خالق، محبت به مخلوق، شوق به انجام واجبات و ترک محرمات الهی را به طور عمیق و ماندگار و بدون شک و شبهه برای انسان به ارمغان می‌آورد. این مطلب نیز با میانگین نمرات تفکر گروه آزمایش در پس‌آزمون که به طور معناداری بالاتر از میانگین نمرات تفکر گروه کنترل بود، به اثبات رسید.

تأثیر آموزش «تفکر در نعمت و قدرت الهی» بر زنگارزدایی ... ♦ ۴۳۳

بدین ترتیب، فرض صفر، رد و فرضیه آماری تأیید می‌شود. این تفاوت در جهت بالاتر بودن نمره میانگین گروه آزمایش است. بدین ترتیب پس از اجرای فرایند آموزشی مورد بحث، تأثیر مؤثری بر روند زنگارزدایی فطرت در گروه آزمایش مشاهده شد که ما را در رسیدن به هدف داشتن دانشگاه اسلامی یاری می‌رساند.

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه. شریف الرضی (۱۳۸۸). ترجمه انصاریان. قم: دارالعرفان.
- تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد (۱۳۸۱). غرر الحکم و دررالکلم. ترجمه مصطفی درایتی. مشهد: ضریح آفتاب.
- توانایی، محمدحسین و الهه سلیم زاده (۱۳۸۹). «بررسی تأثیر مثبت اندیشی از دیدگاه قرآن و حدیث». پژوهشنامه علوم و معارف قرآن کریم، سال دوم، ش ۷: ۶۳-۳۹.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۴). تفسیر موضوعی قرآن کریم. فطرت در قرآن، ج ۱۲. قم: نشر اسراء، چ سوم.
- حسینی همدانی، سید محمدحسین (۱۴۰۴ ق). انوار درخشان. تهران: کتابفروشی لطفی.
- خمینی، روح الله (۱۳۸۳). شرح چهل حدیث (اربعین حدیث). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چ بیست و سوم.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ ق). المفردات فی غریب القرآن. تحقیق صفوان عدنان داودی. دمشق: دار العلم دار الشامیه.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۴۱۷ ق). المیزان فی تفسیر القرآن. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چ پنجم.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. تهران: ناصر خسرو، چ سوم.
- قرائتی، محسن (۱۳۸۳). تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن، چ یازدهم.
- قرشی، سید علی اکبر (۱۳۷۱). قاموس قرآن. تهران: دارالکتب الإسلامیه، چ ششم.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۹). أصول الکافی. ترجمه سید جواد مصطفوی. تهران: کتابفروشی علمیه اسلامی.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ ق). بحار الأنوار. بیروت: دار احیاء التراث العربی، چ دوم.
- مفضل بن عمر (۱۳۷۹). توحید مفضل. ترجمه علامه مجلسی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- موحدی، یزدان و همکاران (۱۳۹۳). «کارایی مدل آموزشی مبتنی بر معنویت بر بهبود مؤلفه‌های کیفیت زندگی در دانش آموزان». روان‌شناسی و دین، ش ۲۵: ۱۶-۵.
- نراقی، ملا احمد (۱۳۸۰). معراج السعاده. تصحیح موسوی کلانتری. تهران: پیام آزادی، چ پنجم.
- نقی پورفر، ولی الله (۱۳۸۱). پژوهشی پیامون تدبیر در قرآن. تهران: اسوه، چ چهارم.

